

УДК 378.14:101

DOI: 10.30840/2413-7065.3(76).2020.212629

ВПЛИВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДИСКУРСІВ НА СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ

Леонід ЧУПРІЙ*orcid.org/0000-0001-7221-5703*

доктор політичних наук, кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ

Анотація. В статті здійснюється аналіз західноєвропейських впливів на становлення вітчизняної філософської школи. Зазначається, що Київська філософська школа була започаткована П. Копніним у середині ХХ століття. В рамках цієї школи розроблялася теорія логіки наукового дослідження, позитивістська традиція, соціальна філософія, філософська антропологія. Вказується, що в рамках останньої досліджуються фундаментальні онтологічні проблеми існування людини, аналізуються умови та форми соціалізації людини, закономірності становлення і функціонування людської особистості, її соціально-психологічна сутність та морально-етичні визначення. Висвітлюються особливості впливу ідей М. Шелера на становлення філософської антропології. Вказується, що людина в умовах надмірної раціоналізації, розвитку науково-технічного прогресу позитивізму та матеріалізму, втрати духовно-ціннісних засад починає втрачати сенс буття, власну екзистенційну глибину та, нівелюючи свою унікальність, неповторність, перетворюється на людину споживача, людину натовпу. Досліджується вплив поглядів Р. Декарта на становлення української філософської думки. Зазначається, що він розвивав теорію пізнання та антропологію, зокрема, досліджував особливості самоствердження людини у світі. В даному контексті аналізуються також ідеї Паскаля, який, як і Декарт, звертав увагу на недосконалість людської істоти, особливо підкреслюючи онтологічно вкорінену трагічність її буття. Він зазначав, що розум є як її великою перевагою, так і великим недоліком, оскільки людина – єдина істота, яка усвідомлює власну смертність. Вказується, що саме ідеї Паскаля значною мірою вплинули на становлення української кордоцентричної традиції.

Ключові слова: західноєвропейські дискурси; Київська філософська школа; П. Копнін; М. Шелер; Р. Декарт; Б. Паскаль.

INFLUENCE OF WESTERN EUROPEAN DISCOURSES ON THE ESTABLISHMENT OF THE KYIV PHILOSOPHICAL SCHOOL

Leonid CHUPRII

Doctor of Political Sciences, Candidate of Philosophical Sciences,

senior research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the Western European influences on the formation of the domestic philosophical school. It is noted that the Kyiv philosophical school was founded by P. Kopnin in the middle of the 20th century. Within its framework, the theory of logic of academic research, positivist tradition, social philosophy, philosophical anthropology were developed. It is indicated that the latter investigates the fundamental ontological problems of human existence, analyzes the conditions and forms of human socialization, patterns of formation and functioning of the human individual, their sociopsychological essence, moral and ethical definitions. The article also highlights peculiarities of M. Scheler's influence on the formation of philosophical anthropology. It is indicated that excessive

© Чупрій Л.

rationalization, scientific and technological progress, development of positivism and materialism, loss of spiritual and axiological principles cause the loss of the meaning of life, individual existential depth and undermine personal uniqueness, making people consumers, a crowd. The influence of Descartes' views on the formation of the Ukrainian philosophical thought is studied. It is noted that he developed the theory of knowledge and anthropology, in particular, researched the features of human self-assertion in the world. In this context, the ideas of Pascal are also analyzed, who, like Descartes, also drew attention to the imperfection of human beings, especially emphasizing the ontologically rooted tragedy of their existence. He noted that the mind is both a great advantage and disadvantage, because man is the only being who is aware of his own mortality. It is pointed out that it was Pascal's ideas that greatly influenced the formation of the Ukrainian cordocentric tradition.

Key words: Western European discourses; Kyiv philosophical school; P. Kopnin, M. Scheler; R. Descartes; B. Pascal.

Визначним явищем в історії української філософської думки була Київська філософська школа, започаткована П. Копніним у середині минулого століття. Якщо до цього в радянській українській та російській філософській думці переважала матеріалістична традиція з акцентом на історичній матеріалістичній діалектиці, то з приходом П. Копніна в українській філософії почалися формуватися нові теми та напрями. Зокрема, значна увага була приділена аналізу логіки наукового дослідження. В даному контексті М. Попович писав: «Цей напрям був пов'язаний з філософськими уявленнями, які відкриваються дослідженням пізнаючого мислення взагалі, тому найважливішою темою дослідження для нього була теорія гіпотези, а це була позиція Маха-Пуанкаре, на відміну від лінії Рассела-Фреге – лиш позитивістської редукції філософських понять до їх формально-логічного модусу» [1, с. 46]. Сам М. Попович пізніше під впливом європейських позитивістів (Конта, Спенсера, Поппера) активно почав розвивати позитивістський напрям в українській філософії. За радянських часів його називали «червоним позитивізмом» і активно розвивали такі українські дослідники, як А. Артюх, Є. Ледніков,

В. Костюк, С. Васильєв, А. Конверський, І. Добронравова та інші. Пізніше М. Попович також активно досліджує і культурологічну тематику (українська історія, давньослов'янська міфологія).

На думку вітчизняного дослідника П. Йолона, серед основних рис української філософської школи слід виділити її рішучий розрив з доктринерством, з канонізованою, догматичною та ідеологічно заангажованою філософською ортодоксією, реанімацію правдивої теорії діалектики, її категорійного складу, методологічної та логічної функцій. Друга визначальна якісна риса характеризує своєрідний зміст, предметну визначеність та оригінальність ідей і пізнавальних підходів, що започатковували нові напрями розвитку філософської науки. В цьому плані у стислому викладі можна послатися на здійснені ґрунтовні розробки теорії, концептуальних засобів, операцій і процедур логіки наукових досліджень, чим досягається реконструкція наукового дослідження як логічно послідовного пізнавального процесу від генези проблеми і формування емпіричної бази, через різні шаблі абстракції до вищих рівнів синтезу та структуризації знання – наукової теорії, системи теорій, наукової картини світу, розв'язання

певного кола проблем логічної семантики, загальної теорії систем, методології системного аналізу. Вперше здійснено повноцінні висвітлення історії української філософської думки та історії української культури загалом на ґрунті автентичної реальної джерельної бази і принципового вихідного значення національного компонента, на основі яких, зокрема, було підготовлене й видане фундаментальне і до цього часу єдине видання такого типу – нариси з історії української філософії від античних часів до сучасності [2, с. 79].

Важливим напрямом Київської філософської школи, який ми детальніше розглянемо, була філософська антропологія, що досліджує фундаментальні онтологічні проблеми існування людини. Слід зазначити, що питання людської екзистенції в радянській марксистській філософії або не досліджувалися взагалі, або висвітлювалися переважно через класову боротьбу та сукупність суспільних відносин. Саме в рамках антропологічної школи за допомогою філософських понять та категорій було розкрито пізнавальні здатності, чуттєві, розумові, світоглядні, діяльнісні та інші характеристики людини. Були досліджені умови та форми соціалізації людини, закономірності становлення і функціонування людської особистості, її соціально-психологічна сутність та морально-етичні визначення.

Серед відомих західних мислителів, які суттєво вплинули на становлення вітчизняної школи філософської антропології, слід назвати М. Шелера, Х. Плеснера, А. Гелена. Варто також згадати роботи П. Ландсберга, Л. Бінсвангера, Левіта Г. Ліппса, О. Больнова, Ротхакера та інших.

Слід зазначити, що виникнення філософської антропології на початку минулого століття (так само, як персоналізму й екзистенціалізму) досить тісно пов'язане з духовною й економічною ситуацією в Європі. Зокрема, це Перша світова війна, криваві революції в Німеччині і Росії. Всі ці деструктивні явища зумовлені, на думку М. Шелера, кризою розуміння сутності людини. Особливо негативно Шелер ставився до комунізму, який, на його думку, є відмовою від людини взагалі.

М. Шелер вважав, що незнання сутності людини приводить до кризи в культурі, до відмови від самої людини, яка формується в культурі. Криза суспільства – це криза людини, криза особистості, причиною яких є надмірний раціоналізм, зокрема неправильний підхід до пізнання. Це абсолютизація, на думку Шелера, знань контролю, до яких він відносить природничо-наукові знання, і недооцінка знань культури – гуманітарних знань та релігії. Таким чином, Шелер вибудовує ієрархію наук: природні науки, гуманітарні науки (науки про культуру) та релігія як особливий спосіб пізнання світу, що показує людині шлях трансцендентного пізнання світу і устремління до Бога. Знання про людину має припускати якесь синтетичне знання, що включає в себе знання всіх трьох наук: природно-наукових, гуманітарних та релігійних. Людина – єдина істота, що підпадає під усі ці науки, але в той же час вона знаходиться над ними, бо людину не можна остаточно визначити, вона перевершує будь-яке визначення, будь-яку науку. Головною особливістю людини, на думку Шелера, є її спрямованість до Бога як вищої цінності, яка і визначає її життя серед цінностей. Шелер виділяє чотири

групи цінностей: цінності задоволення, цінності життя, цінності духу й цінності релігії. Більшість людей прагнуть до цінностей задоволення, значно менше – до цінностей життя й духу, і тільки одиниці (святі, блаженні) живуть у цінностях релігії. Святий, на думку Шелера, – це досконала людина – людина, що осягає Бога й через Бога, через Його досконалість стає досконалою [3, с. 15].

На думку більшості представників філософської антропології, людина в умовах надмірної раціоналізації, розвитку науково-технічного прогресу, позитивізму та матеріалізму, втрати духовно-ціннісних засад починає втрачати сенс буття, власну екзистенційну глибину та, нівелюючи свою унікальність, неповторність, перетворюється на людину споживача, людину натовпу. Саме натовп – «сіра маса» – породжує середню людину, і вона стає головним героєм сучасної історії (Х. Ортега-і-Гассет «Повстання мас», 1930 р.). Людина маси («середня людина») може належати до різних верств суспільства, але всі ці люди будуть пов'язані однаково сприйнятими словами і думками. В умовах «повстання мас» не еліта (політична, культурна, релігійна та ін.) визначає напрями розвитку суспільства, а «середня людина», людина маси диктує елітам свої прагнення і бажання. Вона стала визначати своїми мірками всі прояви громадського життя. Відтак маса поглинає особистість, витискає будь-яку індивідуальність, нівелює все неординарне, шляхетне, обране і видатне. Вона затвердила свій критерій: людина має бути такою, як усі (у думках, оцінках, прагненнях, вчинках і т. д.). Єдність того і іншого – одна з головних рис маси. Але настрої і думки маси можуть швидко змінюватися, оскільки маса

живе не розумом, а почуттями, інстинктом (С. Московичі. «Століття юрб»). Тому маса неминуче стає об'єктом, яким маніпулюють; вона (за Г. Лебоном) характеризується імпульсивністю, сугестивністю, терпимістю до хибної думки, схильністю до частих змін свого настрою і т. д. Маса поступово починає анархізуватися, бо не може виробити своєї точки зору, своїх цінностей і тому потребує лідера, який повинен їй це дати. Нерідко такі маси очолюють «вожді» (Сталін, Гітлер, Путін), які, потураючи примітивним прагненням мас, під гаслом «наведення порядку» формують тоталітарні ідеології і системи, що «узаконюють» масу в її домаганнях і людину-масу разом з нею. Це найтрагічніший і найнегуманніший підсумок омасовлення сучасного суспільства. Нерідко для такої маси створюються численні міфи, зокрема, що країна, де вони живуть, найкраща, що історія цієї країни – героїчна, а всі проблеми, що виникають, зумовлені діями зовнішніх ворогів. Типовий приклад – це фашистська Німеччина, Радянський Союз, сучасна Російська Федерація.

Відтак у сучасних умовах, коли значно загострилися соціально-політичні проблеми, ми маємо по-новому переосмислити феномен людини, акцентуючи увагу на її неповторності, унікальності, теолого-екзистенційній цілісності, відзначаючи її важливість для розвитку громадянського суспільства та демократичної держави. В цьому контексті М. Бердяєв відзначає, що людина є цінність вища, ніж нація та держава. Розвиваючи цю думку, він вважає, що є неприпустимим перетворення суспільства чи колективу в ідола, якому приносяться в жертву живі люди. Вихід із духовної кризи сучасного людства, на думку

К. Ясперса, має відбуватися не шляхами подальшої раціоналізації порядку існування, а внаслідок гуманізації та олюднення держави.

Аналізуючи ключові західноєвропейські впливи на формування вітчизняної філософської антропології, потрібно також обов'язково згадати творчість Р. Декарта, який розвивав теорію пізнання та антропологію, зокрема, досліджував особливості самоствердження людини у світі. В першу чергу він намагався дослідити, що саме є сутнісним проявом людини, тобто її тілесність, моральні, душевні якості, власне самоусвідомлення. І, на його думку, саме останнє є визначальною рисою людини. Найбільш відомим висловом Декарта є *Ergo cogito sum* (мислю, значить існую). Саме через власне мислення людина пізнає як себе, так і навколишній світ.

Вихідною проблемою для Декарта є істинне та об'єктивне пізнання світу. Він запитує, як може людина – недосконала, гріховна, обмежена тілесно істота – об'єктивно пізнавати світ. Він зазначає, що навіть наші органи почуттів не завжди можуть давати об'єктивну картину світу. Так, наприклад, іноді в пустелі людина може побачити прекрасний оазис, а це виявиться лише галюцинацією – грою людської свідомості, яке бажане видає за дійсне. Але навіть у звичайних умовах органи відчуттів можуть нас підводити. Так, коли ми дивимось у далину, то великі предмети нам здаються маленькими. Коли ми занурюємо ложку в стакан з водою, то вона здається викривленою, хоча це не відповідає дійсності. Відтак найбільш достовірним і правдивим є наше мислення, яке може відокремити правдиве від хибного. Але Декарт не зупиняється на цьому, а йде далі і запитує:

а звідки береться наше мислення, і взагалі, що таке думка, яку не можна виміряти ніяким фізичним приладом? І чи взагалі людина може мати абсолютне і достовірне знання про весь навколишній світ? Саме в цей момент Декарт приходить до ідеї Бога.

Декарт знаходить гіпотетичну відповідь, істинність якої обґрунтовується вже самим фактом трансцендування людиною меж людського досвіду. І це трансцендування приводить нас до Бога, більш довшеної істоти, ніж ми. Саме природжена ідея Бога є у Декарта апіорною та трансцендентальною. Як пише Є. Бистрицький, що саме завдяки останній ідеї люди здатні з яснотою істинно осягати будь-які речі. Дуже важливо точно знайти, за словами Гуссерля, корелят апіорного підґрунтя свідомості, ідеї Бога – за Декартом. Це не просто об'єктивність чи об'єктивна реальність. Це, як пізніше писав М. Гайдеггер – чиста протяжність, *extensio* [4, с. 94].

Декарт також відзначав, що все потрібно піддавати сумніву. І використавши його методологію, сьогодні ми також піддаємо сумніву багато явищ суспільного життя. Ми маємо великі сумніви й щодо наукового розуму: попередній «справді науковий світогляд» разом із екологічними питаннями сильно похитнув просвітницькі впевненості у можливості наукової картини світу та у необмежену безпеку наукових технологій.

А от що не потрібно піддавати сумніву, на думку Декарта, це національну культуру, яка лежить в основі існування кожної людини, тому що без культури людина перестає бути справжньою людиною. Ми сподіваємось, що у нашій локальній українській культурі є щось таке,

завдяки чому, ґрунтуючись на власній культурній традиції, кожний із нас може претендувати на позаособистісну довершеність, тобто на здатність трансцендувати межі своєї суб'єктивності [4, с. 96].

Культура є надбанням людства (народу, нації); це поняття фіксує людське ставлення до природи, рівень загальнолюдської значимості речі, її здатності випромінювати з себе людський сенс, прислужувати людині як її власне відображення. Вона виступає опредмеченою сутністю людини. Інтеграл культури – людина і людяність. Культура – це культ людського буття, творення людини із наявного матеріалу. Створюючи людину, культура творить і саму себе. Міра розвитку культури визначається мірою розвитку людини і суспільства, і навпаки. Тому розвиток культури є неодмінною і безумовною умовою прогресивного і гармонійного розвитку людини, суспільства і держави.

Якщо виходити з чотирирівневої моделі суспільства: культура, громадянське суспільство, інституції, ідеологія, то саме культура є тим базовим рівнем, на якому формуються сенси життя, цінності, свідомість, що впливають на формування інституцій, громадянського суспільства та ідеології, орієнтованої на формування незалежної, соборної, демократичної держави.

Культуру визначають також як систему цінностей, форму життєдіяльності та спосіб вироблення цінностей, той безпосередній базис, на якому ґрунтується розвиток суспільства. Саме культура є визначальною складовою гуманітарної сфери українського суспільства і, розглядаючи її в цьому контексті, важко переоцінити її консолідуюче та інтегруюче значення.

Культура лежить також в основі «життєвого світу», за Е. Гуссерлем. З точки зору феноменологічного підходу цього мислителя, вирішення проблеми набуло надзвичайної актуальності, адже трансцендентальний напрям у філософії утримується лише за умови визнання існування апріорі, що уможливорює об'єктивність будь-якого особливого історичного досвіду. У своїх останніх публічних лекціях Гуссерль акцентував увагу на вихідній універсальності культурної свідомості європейців, на визначенні європейської культури як «історичної телеології безконечних цілей розуму» [4, с. 95].

Значний вплив на формування філософської антропології здійснив також Б. Паскаль, ідеї якого знайшли своє відображення у роботах вітчизняних дослідників В. Горського, О. Хоми, В. Нічик, С. Кримського, С. Пролеєва, А. Колодного та інших. Так, О. Хома відзначав, що Б. Паскаль є не тільки одним із фундаторів філософської антропології, його можна назвати одним із засновників новочасної «універсальної герменевтики» як рефлексії про умови розуміння взагалі, заснованого на мовному понятті досвіду [5, с. 397]. Аналізуючи основні ідеї Паскаля, слід зазначити, що він підтримував тезу Декарта про те, що можна сумніватись в усьому, але найбільш безсумнівним є лише факт нашого мислення. Паскаль також звертає увагу на недосконалість людської істоти, особливо підкреслюючи онтологічно вкорінену трагічність її буття. Він зазначав, що розум є як її великою перевагою, так і великим недоліком, оскільки людина – єдина істота, яка усвідомлює власну смертність. Людина має величезний потенціал, здатна змінювати світ навколо себе і в той же

час вона дуже слабка і беззахисна перед величчю Всесвіту, дією потужних стихій чи певних таємничих сил. І справді, хоч людство на сьогодні і багато чого досягло, але зупинити землетрус, вулкан чи тайфун не може. Відображаючи сутність людини, Паскаль пише: «Людина є тільки тростинка, найслабша у природі, але це тростинка, що мислить. Щоб її розчавити, не треба озброюватися цілому Всесвітові: одного випару, однієї краплі води досить, щоб її вбити. Але якби Всесвіт навіть її розчавив, людина була б усе ж чимось значно шляхетнішим, ніж те, що її вбиває, бо вона знає, що вмирає, і знає про ту перевагу, яку Всесвіт має над нею. А Всесвіт про це не знає нічого» [6, с. 80]. Але хоч вона і слабка, але головне, що вона здатна мислити і пізнавати світ, і в цьому її величчя. На його думку, «величчя людини велика тим, що людина знає себе мізерною; дерево не знає себе мізерним. Отже, знати себе мізерним – це бути мізерним, але хто знає, що ми мізерні, той – великий» [6, с. 80]. Акцентуючи увагу на важливості мислення в процесі пізнання, Паскаль значну роль приділяє також і серцю, яке має теж пізнавальні здібності. Філософ пише: «Ми пізнаємо істину не лише через рацію, але й через серце. У цей спосіб ми пізнаємо перші принципи і даремно раціональне міркування, не беручи в цьому участі, силкується їх подолати» [6, с. 41]. Тобто ми бачимо у Паскаля образ людини, яка є вразливою та слабкою, але й водночас стає величною через свою сердечність та розважливність. Саме звернення до пізнавальних здібностей серця наближає Паскаля до української кордоцентричної філософської традиції. Кордоцентризм – явище досить унікальне в історії світової культури, яке найбільш повно

проявилось тільки в філософсько-релігійній думці українського народу. Це пов'язано безпосередньо з особливостями нашого національного характеру, його основоположними рисами. Д. Чижевський виділяє такі основні риси психічного укладу українця, як емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм. Найяскравіше ці риси проявляються в естетиці українського народного життя й обрядовості. Наші далекі предки сприймали навколишній світ через свої органи чуття, але ці сприйняття характеризувались глибиною і повнотою проникнення в природний світ. Тому основним органом душевного чуття для них було серце, яке і стало головною сполучною ланкою між ними і довкіллям, проявом вищої сутності людини, осереддя духовного. Саме з тих часів у свідомості нашого народу почали закладатись основи «філософії серця», які потім відобразились у творчості багатьох представників нашої культури. Цю ідею ми можемо зустріти вже у мислителів Київської Русі (митрополит Іларіон, Данило Заточник та ін.), потім вона продовжується іншими діячами і найбільш яскраво і повно розкривається у творчості видатних українських філософів – Г. Сковороди і П. Юркевича.

Слід зазначити, що на творчість Г. Сковороди та П. Юркевича активно вплинули як ідеї німецької містичної традиції, так і античні традиції, зокрема ідеї пантеїзму та неоплатонізму, які ми можемо зустріти і в попередній українській філософській думці [7, с. 52].

Підсумовуючи, слід зазначити, що на становлення Київської філософської школи значний вплив мали ідеї багатьох західноєвропейських мислителів. Так, на розвиток вітчизняної філософської антропології вплинули погляди М. Шелера,

Х. Плеснера, А. Гелена, Р. Декарта, Б. Паскаля та інших вчених, що досліджували фундаментальні онтологічні проблеми існування людини, зокрема закономірності становлення і функціонування людської особистості, її соціально-психологічну сутність та морально-етичні виміри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попович М. Раціональність і виміри людського буття. Київ: Сфера, 1997. 290 с.
2. Йолон П. Київська філософська школа як явище. *Філософська думка*. 2015. № 3. С. 77–89.
3. Шелер М. Сутність моральної особистості. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*. Хрестоматія. Київ: Ваклер, 1996. С. 9–30.
4. Бистрицький Є. Культурно-історичне апріорі. Вимога раціональності: спадщина Рене Декарта у світі сучасної культури. Київ, 1996. С. 92–99.
5. Хома О. «Думки» і герменевтика: філософське значення Нової апологетики Паскаля. (Паскаль Б. Думки). Київ, 2009. С. 395–409.
6. Паскаль Б. Думки. Київ: Дух і літера, 2009. 704 с.
7. Стогній І. П. Праця і мораль у спадщині Г. С. Сковороди та її зв'язок з попереднім

розвитком української думки. *Григорій Сковорода. Дослідження*. Київ: Наукова думка, 1992. С. 52–68.

REFERENCES

1. POPOVYCH, M. (1997). *Rationality and Dimensions of Human Existence*. Kyiv: Sfera, 290 p. [in Ukr.]
2. YOLON, P. (2015). Kyiv Philosophical School as a Phenomenon. *Filosofska dumka (Philosophical Thought)*, (3), pp.77–89. [in Ukr.]
3. SCHELER, M. (1996). The Essence of a Moral Individual. In: *Modern Foreign Philosophy. Trends and Directions. A Reader*. Kyiv: Vakler, pp. 9–30. [in Ukr.]
4. BYSTRYTSKYI, Ye. (1996). *Cultural and Historical A Priori. The Requirement of Rationality: The Legacy of René Descartes in the World of Modern Culture*, pp. 92–99. [in Ukr.]
5. KHOMA, O. (2009). "Thoughts" and Hermeneutics: *The Philosophical Significance of Pascal's New Apologetics. (Thoughts by B. Pascal)*, pp. 395–409. [in Ukr.]
6. PASCAL, B. (2009). *Thoughts*. Kyiv: Duh i litera, 704 p. [in Ukr.]
7. STOHNIY, I. (1992). Labor and Morality in the Legacy of H. Skovoroda and Its Connection with the Previous Development of Ukrainian Thought. In: *Hryhorii Skovoroda. Studies*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 52–68. [in Ukr.]